

לחשוב על האוניברסיטה כאן עכשיו

ננה אריאל

לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל
בעריכת לין חלוזין־דברת, יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא
ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל אביב, מאי 2023. 498 עמודים

פגשתי את לין חלוזין־דברת לראשונה ב־2008. שתינו לימדנו במכללת ספיר לצד הוראה באוניברסיטת תל אביב. בחורף 2008, התחיל מבצע "עופרת יצוקה" בעזה. ההפגזות על שדרות פגעו במכללת ספיר שהייתה ברובה לא ממוגנת, ובאמצע שיעורים נאלצנו לברוח ולעמוד לצד קיר יצוק באוויר הפתוח. אני, מורה צעירה ממרכז הארץ, התפנתי בפחד עם סטודנטים מקומיים, ללא ספק מנוסים ממני במנוסה. אחד משלושת האזרחים הישראלים שנהרגו במלחמה היה רוני יחיא, סטודנט מהמכללה. באותו מבצע נהרגו בהפגזות על עזה יותר מ־1300 פלסטינים. במהלך השנים קיימתי עם לין לא מעט שיחות על האקדמיה – על האפשרות ללמד בזמן מלחמה ולנוכח טלטלה פוליטית מתמשכת, על מעמדו של הסגל הזוטר, על צמיחת המכללות לצד האוניברסיטה ועל הקשר בין האקדמיה לבין תשוקה אינטלקטואלית ומסלולי חיים. חלק מהנושאים שעלו באותן שיחות כמו גם בשיח הציבורי המתמשך על האקדמיה, נכללים בקובץ החדש, "לחשוב על האוניברסיטה: ידע, פוליטיקה ואקדמיה בישראל", שערכה חלוזין־דברת יחד עם יוסי שורץ, הגר קוטף, איל חוברס ושי לביא.

הספר ראה אור במאי 2024, כשהמלחמה בישראל עדיין בשיאה. מכללת ספיר, ששבתה מפעילות במשך חודשים לאחר מתקפת חמאס על ישראל באוקטובר 2023, חזרה ללימודים מרחוק כשאלפים מהסטודנטים הלומדים בה פונו מביתם, נפגעו, נחטפו או נרצחו. אוניברסיטאות ומכללות אחרות בישראל חזרו גם הן ללימודים לאחר הפסקה של חודשים. בעזה לא התקיימו לימודים מאז תחילת המלחמה. כל מוסדות ההשכלה הגבוהה בעזה הופגזו, ובין עשרות אלפי ההרוגים

העזתים נכללים אלפי סטודנטים, פרופסורים ומרצים. במובן זה, האוניברסיטה, כמוסד שנהוג לפעמים לכנותו "מגדל שן" מנותק, שלובה בחיים הגאופוליטיים, מושפעת מהם ומשפיעה עליהם, בין אם תוכנית הלימודים משקפת עמדה פוליטית מוצהרת ובין אם לאו, מעצם היות הסטודנטים ואנשי הסגל תושבי המקום, ומעצם היות האוניברסיטה מוסד הממוקם בתוך גבולות המדינה, מספק לה ידע, ומקיים איתה יחסי גומלין. כפי שכותבת חלוזין-דברת בהקדמה לספר, "הפעילות הלימודית והמחקרית באוניברסיטה ארוגה לתוך מציאות חומרית וקונקרטית מאוד, שבה אינטרסים, משאבים, קבוצות כוח, אידיאולוגיות ומערכות של ריבוד חברתי מתנגשים זה בזה" (14).

מוסד האוניברסיטה מצוי בשנים האחרונות תחת מתקפה, שהיא חלק מהמתקפה הכוללת שמנהל הפופוליזם הגלובלי, ובפרט הישראלי, נגד האליטות האינטלקטואליות שאותן הוא תופס כקרטל מנותק המעביר ידע בינו לבין עצמו כדי לשמר את מעמדו. אל הביקורת הרווחת הזו נלווית שורה של התייחסויות וזיקות של הציבור לאוניברסיטה, גם אם לא פעם על דרך השלילה: אוניברסיטאות מופיעות בפתח מהדורות חדשות ונתפסות כנושא שיחה. בשנים האחרונות, האוניברסיטאות בישראל היו מעורבות במאבקים על שמירת עצמאותן בפני השלטון, על זכויות מיעוטים ושוויון, ועל דמוקרטיה וחופש ביטוי. מעורבות האקדמיה במאבק נגד הרפורמה המשפטית של ממשלת נתניהו הייתה חסרת תקדים, וכללה עמדה מפורשת של ראשי האוניברסיטאות נגד השלטון וסיסמאות כמו "בלי דמוקרטיה אין אקדמיה". לאחרונה, עומד מוסד האוניברסיטה בליבה של מחלוקת עזה לנוכח ההפגנות בקמפוסים בארה"ב ובאירופה נגד המלחמה בעזה. תיאוריות ביקורתיות, ובפרט תיאוריות פוסט-קולוניאליות, שהן המסד הרעיוני של המוחים נגד המלחמה, מעוררות עניין מחודש (גם אם על דרך ההתנגדות) אצל רבים. לצד זה, מושג פילוסופי כמו "הקשר" מצא הד בשיח הציבורי ונפתח מחדש לחקירה ציבורית בעקבות השימוע בקונגרס שעברו נשיאות אוניברסיטאות בארה"ב על דרך טיפולן בתגובות לאנטישמיות בקמפוסים. השתרשות התקינות הפוליטית ותרבות הביטול בקמפוסים בארה"ב מעלה שוב על הפרק גם את שאלת חופש הביטוי וגבולות הדיבור באקדמיה. לצד כל אלה, מגפת הקורונה, התמורות הטכנולוגיות שהאוניברסיטה חוותה בעקבותיה ומהפכת הבינה המלאכותית, מציבות בפני האקדמיה שאלות חדשות על צורות שונות של ידע וסמכות.

על אף שהספר נכתב ונערך לפני ההתפתחויות שהתחוללו בשנים האחרונות, הוא שואל שאלות רלוונטיות להפליא לאותן התפתחויות: מהו תפקידה העקרוני של האקדמיה ומהו תפקידה המעשי בעת הזו? מהם יחסי הגומלין בין האוניברסיטה לבין המדינה ומה משמעותו של חופש אקדמי בעידן נאו-ליברלי? כיצד השפיעה הנאו-ליברליזציה על מעמדה של האקדמיה, על מערכת המושגים ועל התחביר שהיא נוקטת בשיח הפנימי וכלפי חוץ, ועל הגדרת ערכיה ותפקידה? מהי משימת האוניברסיטה, והאם יש סתירה בין חתירתה העקרונית לאמת לבין היותה משוקעת ביחסי כוח קונקרטיים? לפני הכול, למי שייכת האוניברסיטה ולמי היא צריכה לתת דין וחשבון על התנהלותה? חמישה עשר פרקי הספר מספקים תשובות לשאלות האלה ממגוון נקודות מבט תיאורטיות, מתודולוגיות ודיסציפלינריות. הכותבים הם ברובם אנשי אקדמיה בכירים, העוסקים בהיסטוריה ופילוסופיה של הרעיונות, פילוסופיה פוליטית, סוציולוגיה, משפט, ומדע המדינה. המאמרים עוסקים במושגי יסוד בהיסטוריה ובתיאוריה של האקדמיה, בשורת הוגים שתורמו לעיצובו של מוסד האקדמיה במערב, כמו גם בסוגיות חדשות שעל סדר היום הציבורי, בפרט בישראל. המאמרים בקובץ מציגים גנאלוגיות והמשגות של מוסד האוניברסיטה. אלה מעורדות חשיבה מחודשת על הנחות היסוד השגורות עליה בשיח הציבורי, שמתמקדות לא פעם בסיסמאות ומובילות לדיונים עקרים. יוסי שורץ, למשל, טוען במאמרו "מקורפורציה לתאגיד: מוסד הידע האוניברסיטאי בגלגוליו ההיסטוריים", שההתבוננות באוניברסיטה נוטה להדגיש תהליכים היסטוריים קצרי טווח. הוא פונה לימי הביניים כדי לאתר מודל אוניברסיטאי של "קורפורציה מיטיבה", לעומת המודל התאגידי של האוניברסיטה הנאו-ליברלית. שורץ מזכיר שה"אוניברסיטס" (Universitas) הימני-ביניימי (בבולוניה, בפרזי ובאוקספורד, למשל), שהוא הבסיס ההיסטורי של האוניברסיטה, כלל לא היה מוסד או ארגון אלא קהילה: התאחדות של מורים וסטודנטים באגודות או גילדות. לא הייתה זו מסגרת מוסדית שמכתיבה סדר יום לכפופים לה, אלא חברת למדנים, שפעלה באופן אוטונומי יחסית מהשלטון ומהכנסייה. אלא שלא ניתן לשכפל את מודל ההתאגדות הזה כפי שהוא בזמננו, משום שאי אפשר לנתק את מוסד האוניברסיטה של ימינו מהתמורות שחלו בו לטוב ולרע, כמו הליברליזציה של ההשכלה, הקשר למדינת הלאום והמהפכה המגדרית. אבל מודל ה"אוניברסיטס" מזכיר את עקרונות היסוד שעליהם מושתת מוסד האוניברסיטה – עצמאות, חיפוש האמת וחירות אינטלקטואלית – עקרונות שאינם בגדר המובן מאליו בישראל של המאה ה-21 (ועל כך בהמשך).

בדומה לשֹׁרֶץ, כותבים אחרים בקובץ כמו יצחק (יאני) נבו ומנחם מאוטנר, מראים שהדרך שבה נתפסת האוניברסיטה השתנתה לאורך ההיסטוריה והושפעה מאתוסים מתחלפים ומתנגשים. במאמרו "דעת", 'בילדונג' (עיצוב עצמי), ידע: על האידאלים של האוניברסיטה, משרטט מאוטנר שלושה אידיאלים אקדמיים: אידיאל "הדעת לשמה" השואף לידע טהור המנותק ממטרות אינסטרומנטליות, אידיאל הבילדונג (Bildung) המדגיש עיצוב עצמי ופיתוח אישיותי, והאידיאל האינסטרומנטלי הממוקד בתועלות חברתיות וכלכליות, שתפס אחיזה באוניברסיטה מאז המאה ה-19, וזוכה כיום למקום מרכזי מתמיד. לפי מאוטנר, השניים הראשונים, שעמדו בלב הגותו של הפילוסוף הגרמני וילהלם פון הומבולדט, הם הליבה של האתוס האקדמי, בעוד שהשלישי, המאוחר יותר, אמנם עשוי להיות חלק ממנו אך הוא גם מתנגש עם קודמיו ומאיים עליהם. כפי שכתבו גם אחרים בקובץ, הנטייה לאינסטרומנטליות מעצבת את תפיסת הידע, מחלישה את אידיאל "הדעת לשמה", ומקדמת את "ההנחה שידע חייב להיות מעשי, שימושי, הכרחי וחיוני" (דקלה בייטנר, "מה אפשר לעשות עם ידע אקדמי", 155). כך, למשל, שאלה בולטת אחת שעומדת במרכז השיח הפנים-אוניברסיטאי בעת הזו היא מה יכין את הסטודנטים למקצועות המחר. השאלה אינה כיצד יכולה האוניברסיטה לעצב את העתיד, אלא כיצד תתאים את עצמה לעתיד מדומיין של שוק העבודה, עתיד שכביכול כבר נקבע או נחזה.

כמי שמלמדת רטוריקה, מקצוע שנתפס לעיתים קרובות כאינסטרומנטלי, כלומר ככלי המשרת מטרות חיצוניות להשכלה כשלעצמה, שאלת האתוס של הוראת הרטוריקה באוניברסיטה מעסיקה אותי במיוחד. לעומת הוראת דיבור בפני קהל בשוק הפרטי של ימינו, שם הרטוריקה משמשת לרוב כלי להשגת תכליות אינדיבידואליות, הדגש באוניברסיטה הוא על הרטוריקה כפרקטיקה של אימון אינטלקטואלי, חשיבה ביקורתית והשתתפות אזרחית. מאז שנקבעה כאחת האומנויות החופשיות וכחלק מהטריוויים (שלושת מקצועות היסוד שעליהם מושתתת ההשכלה הגבוהה) באוניברסיטאות הראשונות בימי הביניים, התעצבה הרטוריקה כתחום דעת תשתיתי. התהליך שעברה ממעמד של תחום יסוד אוניברסיטאי, ועד הפיכתה למקצוע שנלמד בחלק מהאוניברסיטאות אבל משמש בעיקר ככלי לשיפור עצמי בשוק החופשי, הוא סממן של תהליך שעיצב את האוניברסיטה כולה. זהו תהליך של היזון חוזר, שבו דרישות השוק מחלחלות גם לאוניברסיטה: הדרישה ללמד רטוריקה בצורה שתתאים לשוק העבודה הולכת

וגוברת היום מצד הסטודנטים ומצד המוסדות האקדמיים, והיא מטשטשת את הגבול בין האוניברסיטה לבין השוק הפרטי.

השינויים שחלו בסדרי העדיפויות של אוניברסיטאות כתוצאה מהלחצים הנאו-ליברליים הובילו לכך שעקרונות התועלתנות, התחרותיות וההפרטה הולכים ומחלחלים למערכת האקדמית ומכתיבים את "אקולוגיות הידע" של העידן הנוכחי, בניסוחו של ארי בראל, במאמרו "אקולוגיות ידע ואקדמיה בישראל". עם השינויים הללו נמנים קיצוצים בתקציבים ציבוריים, הגדלת התלות במימון פרטי, והגברת התחרות בין מוסדות ההשכלה הגבוהה. רפורמות מקיפות שנערכו במערכת ההשכלה הגבוהה מאז שנות ה-90, ובכללן הפרטה חלקית, הגדלת התלות במימון חיצוני ומהפכת המכללות, הגבירו את הפלורליזם בהשכלה הגבוהה בישראל ולצד זה החלישו את מעמד האוניברסיטאות. במאמרם "מידע לְמַצָּרָךְ ומאוטונומיה למשילות: האוניברסיטה הנאו-ליברלית בישראל ובעולם", רבקה פלדחי ונווה פרומר מראים שלא מדובר בתהליך אקראי אלא במדיניות שיטתית: הם מנתחים את דו"ח המשילות – תוצר של ועדה ממשלתית מ-2014, המקדם אינסטרומנטליזציה של הידע ומכפיף את המימון הציבורי של האקדמיה לשורה של תנאים. ניתוח קפדני של דקויות טרמינולוגיות טכניות לכאורה בדו"ח המשילות, מאפשר לכותבים להראות את חדירתה של לשון התועלות לתפיסת האקדמיה ואת "התכתובת הנאו-ליברלית לצמצום כל שאלת עומק לשאלות של מנהל, תשומות ושורת רווח [...]". (69).

אלא שהנאו-ליברליזציה של ההשכלה הגבוהה אינה מתבטאת רק בתכתיבים ולחצים חיצוניים למיניהם. תהליכים דומים מוטמעים באופן וולונטרי במערכת האוניברסיטאית, בהקשר הגלובלי ובפרט בישראל. במאמרם "מדדים אדישי תוכן באקדמיה", עודד גולדרייך ונעמה שמש מציגים ניתוח דקדקני של מדדי הערכה אקדמיים כמותיים כמו ה"אימפקט פקטור". על אף הטענה לאובייקטיביות ולשקיפות המדדים, הכותבים מראים שבפועל הם עמומים מאוד ומערככים בין השפעה ו"אימפקט" ובין איכות ויוקרה באופן הפוגע בבחירותם. מצג האובייקטיביות והמדעיות של הנתונים מקבע אותם כחוק טבע המצדיק ומאשר את עצמו. כתוצאה מכך, השאלות מה נמדד למעשה, והאם קטגוריות מדידה ראויות לא זוכות לכירורג ולא עומדות במבחן של דיון ביקורתי. כך, למשל, החלת המושג "אימפקט" במובנו המדיד באופן גורף על כל תחומי הידע ללא קשר להבדלים ביניהם, משטיחה את כל

סוגי הפרסומים ואת כל סוגי הציטוטים שלהם ומעניקה להם מעמד זהה. במקביל, הדבר גורם להתעלמות מסוגי השפעה שאינם ניתנים למדידה כמותית בטווח קצר או ככלל. הוא גם דוחק הצידה השפעה שאינה אקדמית או מדידה כמונחים של כמות פרסומים וציטוטים, מקדש את מערכת האישורים הפנימית של האקדמיה, ולא מעורר השפעה חברתית וציבורית. השקיפות והאובייקטיביות לכאורה של המדדים מחביאות למעשה סולם ערכים ספציפי והטיות מובנות לכיווני מחקר במדעים המדויקים ולא במדעי הרוח, לכיוון של מחקרים שלא לוקחים סיכונים ולא קוראים תיגר על פרדיגמות קיימות, ומקלים בכך על פרסום מיידי והליכה לכיוון של מחקר באנגלית בהקשר מערבי ואנגלופילי. בישראל, לא רק הערבית נדחקת הצידה באקדמיה מפני העברית, כפי שמראה מייסלון דלאשה במאמרה "ערבית לא מדוברת: על גבולות השפה העברית במרחב האקדמי בישראל", אלא גם העברית נדחקת הצידה מפני האנגלית שהיא שפת המדדים, ותהליך זה מונע פיתוח תרבות אקדמית מקומית בשפות המקום.

אם המדדים המבוססים על כמות פרסומים, ציטוטים ודירוג כתבי עת אינם מודדים בהכרח איכות אקדמית, נשאלת השאלה מדוע הם מוטמעים בצורה כה נרחבת במערכת האקדמית? גולדרייך ושמשי טוענים שהמדדים מבססים סדר יום וסולם ערכים הממוקדים ברווח ותועלת, ומקבלים ערך כשלעצמם ללא קשר מהותי למושא המדידה. המדדים הם סימפטום להשתלטות שיח הניטור, השליטה והבקרה התאגידיים באמצעות כלים מדידים לכאורה. כך, המדדים משמשים אמצעי שליטה שמגדיר, מגביל ומעצב את הפעילות המחקרית לאורו, בתהליך ש"הופך את תוכן המחקר למשני בהתנהלות באקדמיה ובהתקדמות בה, והמחקר והחוקרים הופכים לאינסטרומנטים בידי המערכת" (222). בהקשר זה, יש עניין בזהותו של גולדרייך כמחבר-שותף של המאמר, משום שכחוקר מוביל בתחום מדעי המחשב, הוא נמצא לכאורה בתחום אקדמי שיוצא נשכר מעולם הדירוגים, בניגוד למדעי הרוח שמפסידים ממנו. אולם, כפי שמראים הכותבים, בעיית המדדים אינה מוגבלת לתחום כזה או אחר, אלא היא בעיה עקרונית, מובנית ורלוונטית לכל התחומים, משפיעה על מוסד האוניברסיטה ככלל, ובמובן רחב יותר, מייצגת אתיקה מטרידה שבה ניתן לדרג אנשים על פי מדדים כמותיים. בהקשר זה יש חשיבות מיוחדת לסולידריות שמביאה את אנשי המדעים המדויקים והמקצועות הטכנולוגיים להגן על תחומי הרוח שסובלים במיוחד מתרבות המדדים.

נטיית האוניברסיטה הנאו-ליברלית לאמץ את עולם המונחים התאגידי מתגלה בכל היבט של המוסד, לא רק במחקר אלא גם בתפיסת ההוראה: לעיתים קרובות מתייחסים אל החוקרים והמורים כאל נותני שירות ואל הסטודנטים כאל לקוחות. עולם המונחים הזה חולש, כמובן, הן על הזהות המוסדית הרשמית הן על הפרקטיקות שדרךן האוניברסיטה מציגה את עצמה לעולם. במאמרה "הבניית תפקידה הציבורי של האקדמיה בישראל כעבודת זהות ארגונית: גישה מוסדית פנומנולוגית", גילי דרורי טוענת שהאוניברסיטאות מתנהלות כארגונים עסקיים, ומאמצות את מכלול הטקסים והמחוות המאפיינים ארגונים כאלה. מונחים כמו זהות ארגונית, מיתוג ושיווק, שעדיין מעוררים לעיתים קרובות סלידה בסגל האקדמי, הם חלק בלתי נפרד מזהות המוסדות האקדמיים בני זמננו. בהתאם לכך, האוניברסיטאות מייצרות "מסמכי זהות" (כגון הצהרות חזון, משימות ויעדים) וסמלים (כמו סמליל – לוגו מעודכן), ומאמצות באופן רשמי לקסיקון ששמור היה בעבר לחברות פרסום. באותו הקשר זכורה לי במיוחד פרשת החלפת הסמליל של אוניברסיטת תל אביב ב־2015, שעוררה תרעומת ומחאה מצד סטודנטים ומרצים. הטענה הרשמית של רבים מהמוחים הייתה אסתטית לכאורה – הם טענו שהסמליל החדש מכוער והעדיפו את הישן והמסורתי יותר. אחת מטענותיהם הייתה שמוסדות אקדמיים עתיקים ממשיכים להשתמש במוטיבים הרלדיים ישנים ולא ממהרים להחליף את סמליליהם. אבל הפרשה הבליטה בחדות את הפיצול בין האתוס המוסדי הנאו-ליברלי המאמץ מונחים של "שפה עיצובית", "קמפיין" ו"חדשנות", לעומת האתוס האקדמי הנתפס כשמרני, ורואה במושגים האלה כשלעצמם סכנה לקיומו של המוסד. רשויות האוניברסיטה שאישרו להחליף את הסמליל הואשמו בפרובינציאליות, בעיסוק בגינונים חיצוניים ובבגידה באתוס האקדמי.

שני סטודנטים שלמדו בקורס שלי והשתתפו באופן פעיל במחאה נגד החלפת סמליל האוניברסיטה, חקוקים בזיכרוני דווקא בגלל היותם היוצאים מן הכלל שאינם מעידים על הכלל. בשנים האחרונות, מעורבותם הדלה יחסית של הסטודנטים במחאות על צמצומים בתחומי מדעי הרוח ופיטורי מרצים, במחאות חברתיות ופוליטיות ובפרט במחאות נגד המשטר בישראל, העלו את השאלה "איפה הסטודנטים?" מדוע קולם חלוש בתקופה הפוליטית התנודתית ביותר בתולדות המדינה, שמשפיעה באופן ישיר על תקצוב האוניברסיטאות ועל החיים האקדמיים? אינני מנסה לטעון שהסטודנטים לא משתתפים במחאות ואכן, הם לפעמים אף דומיננטיים בהן, אלא שההשתתפות הזו לא מתגבשת לכדי זהות סטודנטיאלית

אתית ופוליטית נרחבת ובעלת תהודה ציבורית משמעותית. תשובה אפשרית לכך קשורה אולי לדומיננטיות של ארגוני ימין (כמו "אם תרצו") בהתאחדות הסטודנטים ובתאי סטודנטים ברחבי הארץ. אפשר לשער שתחושת ההזדהות עם המשטר מונעת מהסטודנטים לתפקד ככוח התנגדות, אבל מניעה אותם להפגין נוכחות בהפגנות נגד באירועים נפוצים כמו יום הנכבה והפגנות נגד המלחמה באוניברסיטת תל אביב, למשל.

במאמרו "מחאת הסטודנטים והזירה הציבורית: קשרי ישראל-גרמניה כנקודת מפנה של הסטודנט הישראלי", דורון טימור מציג בהקשר זה תזה מרעישת, ולפיה רגע מפתח להבנת המעורבות הסטודנטאית במחאות בישראל מצוי דווקא במחאות מימין, בשיתוף פעולה עם מפלגות שמאל, בעקבות הסכם השילומים שהסדיר את היחסים בין ישראל וגרמניה בשנות השישים של המאה שעברה. לפי טימור, זה היה הרגע שעורר את הסטודנטים בישראל ליטול על עצמם לראשונה תפקיד חברתי הכרוך בהבעת עמדה של התנגדות. הדברים שנאמרו במחאה של סטודנטים ישראלים נגד נוכחותם של סטודנטים גרמנים בקמפוס ב־1963 נשמעים, למעשה, דומים מאוד לאלה של המחאות נגד ישראל היום בארה"ב, בעקבות המלחמה בעזה: סטודנטים מהאוניברסיטה העברית שגרו במעונות ביקשו "להעביר משם שני סטודנטים גרמנים שלמדו באוניברסיטה" בטענה ש"נוכחותם במקום פוגעת ברגשותיהם" (362). מאחר שמחאות הימין נגד הסדרת היחסים עם גרמניה נתפסו כקריאת תיגר על שלטון מפא"י, הן הצליחו לגייס גם את תמיכתם של סטודנטים משמאל. כך, בשיתוף פעולה בין תומכי חירות לבין תומכי מק"י, התעוררה מחאה משמעותית שכללה שביתות, הפגנות ופיליטונים בעיתונים סטיריים, ודוכאה באמצעים חריפים. הרגע ההיסטורי הזה מצביע על אפשרות הקיום של התקוממות פוליטית שמאחדת בין יריבים פוליטיים רדיקליים. הוא מעלה גם אפשרות שרגע של שינוי בזירה הגאו־פוליטית הבינלאומית עשוי להניע שינוי בדפוסי הפעולה של סטודנטים, ולעורר אצלם תפיסה עצמית של מצפן מוסרי.

אלא שכאן נשאלת השאלה מה יכולים להיות התנאים המאפשרים יצירת זהות סטודנטאית חוצה מחנות פוליטיים, ומה יכול לאפשר כיום חיבור בין סטודנטים שמחזיקים באתוסים שונים ובמערכות מוסר מתנגשות? איזו נקודת חיבור יכולה ליצור קהילת סטודנטים חזקה בתקופה של הקצנה ושסעים אידאולוגיים, והאם קהילה כזו אפשרית או רצויה? במאמרה "וגם שנאנו אותם והם אותנו... היו לנו שם חברים אבל גם לא": כוחן של סתירות ומשמעותן במרחב כיתתי רב־תרבותי

באקדמיה", תמר הגר דנה בתנאים שעשויים לאפשר חיבורים בלתי צפויים בקרב סטודנטים וסטודנטיות, בפרט בכיתות המתאפיינות בגיוון אתני, דתי ותרבותי. הניגודים במרחב הכיתתי עשויים להיות מקור לקונפליקטים עזים, אך גם לפתוח פתח להכרות הדדית בלתי צפויה ולקואליציות חדשות. הגר מציינת כי ההכרה בניגודים והיכולת לפעול בתוכם הן המפתח למפגש פורה אפשרי בסביבה אקדמית טעונה, והכרה כזו בהכרח מאתגרת את הנורמות האקדמיות ואת גבולות הדיבור התקין באוניברסיטה. יותר מכל, היא טוענת, יש צורך לכפור בעקרונות הניטרליות האקדמית שחוסמת נושאי דיון ודרכי ביטוי תוך מצג שווא של ניטרליות שמסתיר מאחוריו היררכיות מעמדיות ואתניות נוקשות. בין היתר, היא קוראת לאוניברסיטאות לאמץ סוגי ידע שבאופן מסורתי לא נתפסו כידע, כמו סיפורי חיים של סטודנטים. הפניית המבט אל הסטודנטים מעלה על הדעת שוב את מודל האוניברסיטה – קהילת למדנים המשוחררת מתכתיבים מוסדיים ומקיימת תרבות אינטלקטואלית עצמאית. אלא שבאוניברסיטת ההיסטוריה היו זיקות ברורות בין אנשי הקהילה, למשל ניב דיבור משותף ומעמד חברתי דומה. האם מודל כזה יכול להיווצר בתוך מוסד פלורליסטי ורב־תרבותי, שבין חבריו מתגלים שסעים כה חריפים, בפרט בהקשר הערבי־יהודי? האם יכול להיווצר מעמד סטודנטים תחת חסותה ותכתיביה של מדינת לאום שמתנה את מתן התקציבים בהתיישרות עם ערכיה, בעוד אלה מייצגים רק חלק מן הקבוצות הלומדות באוניברסיטה?

אם לא די בסבך האינטרסים הסותרים בין מדינת הלאום ובין האוניברסיטה, פרק בספר שעליו חתומה ועדת העורכים כולה, עוסק ב"יחסי אקדמיה, צבא ותעשיות ביטחוניות בישראל". לצד המגמות הנאו־ליברליות הגלובליות, מתקיימים במדינות רבות דפוסים דומים של שיתוף פעולה בין האקדמיה לצבא, ובפרט במדינות בעלות תעשיות ביטחוניות מפותחות כמו ארצות הברית, בריטניה וגרמניה. בישראל, הקשרים בין האקדמיה והצבא ענפים במיוחד, וכולטים לאור העובדה שרבים מהסטודנטים משרתים במילואים. הקשרים הללו נעים בין שיתופי פעולה מחקריים עם התעשיות הביטחוניות על ענפיהן השונים לבין תוכניות לימוד ייחודיות ויוקרתיות בשיתוף פעולה עם הצבא. על פי העורכים, למערכת הכבלים הזו יש השפעה מרחיקת לכת על הפיכת האוניברסיטה למוסד המקדם "מיליטריזציה של המחשבה", כפי שמגדיר זאת איל חוברס בשיתחו עם ענת מטר (269). בתקופות מלחמה, מתחדדת השאלה האם גוף הקשור בעבותות לצבא מסוגל

להיות מוסד ביקורתי המחויב לתרבות אזרחית, למשימה האינטלקטואלית של חיפוש האמת ולמתן חופש ביטוי למשתתפיו.

עם זאת, כפי שמדגישה בצדק חלוזין-דברת, המחויבויות הסותרות של האוניברסיטה אינן רק תוצר של המפנה הנאו-ליברלי או של הקשרים שלה עם מדינת הלאום ועם הצבא: "האוניברסיטה נקרעת בין לחצים, ערכים ואינטרסים סותרים, שהרי אלה התנאים האמיתיים שמיוצר בהם ידע, וספק רב אם הייתה אי-פעם 'אוניברסיטה אחרת' – אוניברסיטה שלא הייתה משוקעת בענייני החברה, הכלכלה והמדינה ומושפעת מהם" (14). אם מקבלים את ההנחה הזו, מתגלה שאין ניגוד בין משימת האמת של האוניברסיטה לבין הספירה הפוליטית. החתירה לאמת, בפרט בתחומי מדעי הרוח, היא פוליטית מיסודה, משום שהיא חייבת להביא בחשבון את כלל הכוחות המופעלים על ייצור הידע במציאות קונקרטית. הבעיה היא שההאשמה הרווחת של האוניברסיטה בפוליטיזציה לא מבררת מהו אותו "פוליטי" שבו היא מואשמת, אלא כורכת יחד משמעויות שונות של "פוליטי" ומטשטשת את ההבחנות ביניהן: שחיתות שלטונית לצד מאבק נגד דיכוי, צנזורה לצד מחאה – כל אלה מקבלים את התואר "פוליטי". אבל לא הכול פוליטי באותה צורה, טוענת חלוזין-דברת, ולא לכל התגלות של הפוליטי יש השלכות דומות על משימת חיפוש האמת של האוניברסיטה. משתמע מכך שהמאבק על מעמדן של האוניברסיטאות לא צריך ולא יכול להיות מאמץ של ניכוש ה"פוליטי" מהאוניברסיטה, אלא בירור מתמיד של השפעת הספירה הפוליטית על משימת חיפוש האמת שלה.

הספר הוא תוצר של עבודה רבת שנים, ומטבע הדברים אינו יכול לשקף את מידת האינטנסיביות של התמורות החברתיות, הטכנולוגיות, האקולוגיות והפוליטיות של התקופה הנוכחית. זהו חלק מהבעייתיות של ייצור ידע אקדמי בעידן של אינפלציית מידע, שדוחק את תהליכי החקירה ארוכי הטווח הצידה מפני המיידיות שהיא צו השעה. לצד זה, הספר ייחודי בהציעו מבט רחב-היקף ורב-תחומי על המוסד שבתוכו צמחו והתחנכו כותביו ועורכיו. הוא מצטרף לשדה פורה – אם גם לא גדול – של ספרים שיצאו בעברית בשנים האחרונות,¹ ודנים באוניברסיטה בישראל מפרספקטיבות שונות. התערעורת מוסד האוניברסיטה זוכה בימים אלה

1 ביניהם: תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים (מאגנס, חמישה כרכים, עורכים משתנים, 1997–2024); אקדמיה בתל-אביב: צמיחתה של אוניברסיטה (אורי כהן, מאגנס, 2014); סדקים באקדמיה: חופש אקדמי, עצמאות האוניברסיטה, מעמד הסטודנט והזכות להשכלה גבוהה (אמנון רובינשטיין, יצחק פשה, מאגנס 2014); מגדלור או מגדל שן? (גייל טלשיר,

לתשומת לב ציבורית ניכרת, ונדמה שהספר עוסק במוסד המצוי בטלטלה העלולה לערער על סיבת קיומו. אבל הספר מדגיש דווקא את ההיפך: ה"הומו־אקדמיקוס" תפס אחיזה בעולמנו. מוסד האוניברסיטה, כותבת חלזין־דברת, נהיה מובן מאליו במסלול החינוך של המעמד הבינוני־גבוה (ולא רק שלו): "כיום נדמה כי בכל ארצות העולם יש סטודנטים ומרצים; תחומי מחקר והוראה מוסכמים פחות או יותר; לוח זמנים סמסטריאלי, קורסים, תרגילים ומעבדות; קפטריות, ועדות, כנסים והרצאות; עבודות, מבחנים, הגשות וטקסי סיום" (12). השתרשותו של המובן מאליו הזה לצד הטלטלות והשערוריות שמלוות את האוניברסיטה כיום מחייבים, כפי שמציע הקובץ, התעקשות מתמדת להמשיך ולחשוב על המוסד שתפקידו לחשוב.

ישראל כ"ץ, רסלינג (2019); קווים לדמותנו: לחקור את ישראל, לכתוב על עצמנו (אבנר בן עמוס ועפר שיף, אוניברסיטת בן גוריון וידיעות ספרים, 2020).